

nem fog ellenállani annak a kísértésnek, hogy azokkal megismerkedjék, még ha azt közvetlen érdeke nem is követeli. Ily módon látköre szélesbedni fog és lelkébe nem egy termékeny magot fog befogadni, mely hazájára gyümölcsözővé válhatik!

OLASZORSZÁGI TÖRTÉNELMI KUTATÁSOK.

DR. ÁLDÁSY ANTALTÓL.

Az alábbiakban azon kutatások eredményét veszi a szives olvasó, melyeket az 1892/3. év telén Olaszországban, főleg Róma és Bologna könyv- és levéltáraiban végeztem. Jóllehet csakis az eredményről óhajtok beszámolni, nem kerülhetem el, hogy egyes dolgokról ne szóljak, melyek ezen beszámoló keretén kívül esnek ugyan, de melyeket, már a teljesség kedvéért is, egykönnyen nem mellőzhetek.

I.

Róma városának gazdag könyv- és levéltárai között a történetbúvár ösztönszerűleg a Vatikánban felhalmozott kincsek felé irányozza első lépteit. Az eddig már megjelent és folyamatban lévő publicatiók legjobban mutatják, mily rengeteg kincs van itt felhalmozva, s mily kevéssé még kiaknázva.

Nem szándékom e levéltárt e sorok olvasói előtt ismertetni, hisz ez oly emberfölötti munka, melyre csak az vállalkozhatik, ki egész életét annak kutatásában tölti el. Áttérek e helyett értekezésem tulajdonképeni céljára.

Rómába érve, tulajdonképeni feladatom az V. Márton pápa idejéből fenmaradt supplicatiók regestáinak átkutatására, s a magyarországi vonatkozásúak kijegyzésére irányult.

Supplicatio alatt általában valamely kiváltság, kitüntetés, hivatal s más effélék elnyerésére irányzott kérelmet értettek, e kifejezés tehát körülbelül kérvényt jelentett. Már a római császárok idejében találunk ily supplicatiók nyomára, s ugyanakkor különféle

szabályzatoknak jutunk tudomására, melyek ezen supplicatiók elintézésének módját határozták meg. Tudjuk, hogy a római császárok kancelláriájában egy külön osztály foglalkozott ezen kérvények elintézésével. Ez a *scrinia libellorum* volt, mely mellett a supplicatiók elintézésével a *scrinium epistolarum* is foglalkozott, noha ez utóbbinak feladata voltaképpen a külügyek és a hatóságok részéről a császárhoz beérkezett iratok elintézése volt. Később a *Codex Iustinianus* szabályozta a supplicatiók elintézése körül követendő eljárást.

A császári kancelláriából átment, mint sok más egyéb, e szokás a pápai kancelláriába is, s már elég korán tétetik említés oly pápai határozatokról, melyek benyújtott supplicatio alapján hozattak. A IX. századtól kezdve lassankint szokássá vált, hogy a kérelmezők személyesen jelentek meg a pápai udvarnál. Ez eljárás ekkoriban még szóbeli volt, de rövid idő múlva az egész processus írásbelivé alakult át. A petitiók, supplicatiók gyarapodása csakhamar maga után vont a egész eljárás szabályozását, mely a rendeletek egy egész sora által történt. Ezen többé-kevésbé változó szabályok közül első volt az, mely a supplicans személyes megjelenését kívánta Rómában, mely alól csak magasrangú személyek mentettek fel. E mellett minden supplicatio egy procurator által kiállított levél kíséretében volt benyújtandó. Idővel a procurator-ság jövedelmező foglalkozássá fejlődött ki, és mindig többen és többen telepedtek le Rómában, kik a supplicatiók benyújtását és szorgalmazását a curiánál magukra vállalták, noha egy szabály értelmében senki a curiánál, idegenek vagy maga ügyei érdekében, két éven túl nem tartózkodhatott.

Nézzük már most az eljárást, melyet a supplicatiókkal szemben a pápai kancelláriában követtek. A supplicatiók benyújtása egy külön hivatalban, a *Communis Data*-ban történt, melynek nyomaira már a XIII. században akadunk. E hivatal a beérkezett iratokat az egyes notariusoknak adta ki, kik azokat bizonyos, meghatározott napokon a pápa elé terjesztették. A notariusoknak tiltva volt közvetlenül a felektől venni át a kérvényeket, noha nem csupán maga a hivatal osztotta ki nekik a supplicatiókat elintézés végett, mert elég gyakran megtörténik, hogy a pápa egyik megbízottja vette át és adta ki azokat. De a XIV. században, midőn a supplicatiók már meglehetősen felszaporodtak, a *Communis*

Data is változáson ment keresztül. Ekkor kezdi meg működését az Audientia Causarum, melyből idővel a Sacra Rota Romana fejlődött ki, mely kizárólag a jogi kérdésekben, ügyekben volt a döntő forum, míg a Dataria Apostolica a kegyelmi ügyek elintézésével foglalkozott.

Az ekkoriban benyújtott supplicatiók elintézése már nem a pápai notariusok hatáskörébe tartozott. Helyükbe a pápai referendariusok lépnek, s a hivatal élén a datarius áll. E változás XV. században már be volt fejezve: a notariusok és a Communis Data megszűntek a pápai supplicatiók elintézésével foglalkozni.

A pápa elé terjesztett supplicatiók felett vagy maga a pápa, vagy egy külön megbízottja, pl. a vicekancellár határozott. A határozati formula magára a supplicatióra lőn rávezetve, ha az elhatározás kedvező értelemben történt. A pápai jóváhagyást túlnyomólag csak egy egyszerű «fiat» szó fejezi ki, de e mellett több másféle megerősítési formula is fordul elő, így pl. «fiat ut petitur», «concessum», «concessum ut petitur» stb. De nem mindig tartalmazza a formula a megerősítés ezen egyszerű kijelentését. Nem ritkán, különösen több supplicatio felsorolásakor a záró formula kibővül, s «fiat de omnibus», «fiat» vagy «concessum de primis duobus» stb. lesz belőle. Sőt V. Márton supplicatióiban találtam egy esetet, midőn a pápai resolutio nemcsak a szóban forgó ügyet intézi el kedvezően, hanem engedélyt ad arra, hogy az expedíalendő oklevelet egy más — úgy látszik a kérvényező által kért — datum alatt állítsák ki, mint a milyen datum alatt a sorrend szerint kellett volna kiállítani.

A resolutiót tartalmazó formula után még egy majuscula betű következik, s voltaképen ez adja meg a resolutiónak az érvényét. E betűt illetőleg a szokás ingadozó volt. Míg ugyanis a XIV. századig, a mint látszik, az egyes pápák egész önkényt választották meg ezen betűt, VI. és VII. Kelemennél fordulat áll be annyiban, hogy ezek keresztnevük kezdőbetűjét teszik ki a jóváhagyási záradék után. A XV. századtól kezdve ez általános szokássá válik. Azon kérdés, vajjon a pápa a megerősítési clausulát egészen, vagy pedig csak az illető betűt jegyezte rá a supplicatióra, eldöntetlen. XXIII. János pápa cancellariai szabályzatában olvassuk a következő passust: «... quod si in aliqua supplicatione de beneficio vacante vel certo modo vacaturo petatur data anterior,

quod nullatenus data ipsa petita veniat, nisi ipse dominus noster in signatura manu sua ponat: «Fiat sub data petita»; et quod super supplicationibus et rotulis gratiarum expectatarum, in quibus idem dominus noster scribet «et sub data consueta», non expediantur littere, nisi data in eisdem supplicationibus et rotulis per expressum posita fuerit per ipsum dominum nostrum vel per datatorem».¹

A mint látjuk, ezen esetben az érvényességhez megkívántott, hogy a pápa maga jegyezze a kérvényre az egész formulát. Hogy hasonló esetben a többi pápák alatt is így jártak el, az bizonyos, mert a kancelláriai szabályok igen ritkán változtak. Valószínű azonban, hogy a többi esetekben nem kívántattott, hogy a pápa jegyezze alá az egész formulát, hanem megelégedtek, hogy csak a maiuscula betűt vezesse rá. Hasonló volt ezen eljárás a német császári diplomáknál követetthez, melyeknél a császár ténykedése a monogramma egy kis részének beírására szorítkozott.

A pápai jóváhagyás megtörténte után a supplicatiók egy külön e célra szolgáló könyvbe lőnek bevezetve a pápai jóváhagyási záradékával és a dátummal együtt. E regisztrálás több mint valószínű, hogy a datariában történt, s innen a registák áttétettek a pápai kancelláriába, hol ezek alapján a bullák, brevék stb. ki lőnek állítva.

Ha már most magukat a supplicatiokat vesszük vizsgálat alá, az újabb diplomatika kétféle osztályba sorolja őket u. m. az egyes supplicatiók és az ú. n. supplicationes rotuli osztályába. Egyes supplicatiók alatt azokat értik, melyek valamely személynek egy bizonyos kérését tartalmazzák. Ellenben rotulusokban foglalták össze a kérvények egész sorozatát, melyeket akár egy személy, akár többen intéztek a pápához. Így pl. V. Márton idejéből fenmaradt egy supplicatio Kanisai János esztergomi érsek részéről, mely 22 különféle petitiót tartalmaz. A XIII. században érvényes kancelláriai szabályzat értelmében egy személy részéről egyidejűleg benyújtott többféle supplicatio egy rotuluson volt egyesítendő. Később ezen egyesítés nem a kancellária, hanem maga a benyújtó, illetve annak procuratora által történt. Lassankint kifejlődött azután az a praxis, hogy egy-egy csoportba tartozó supplicatiók, pl. az absolutiót kérők, egy cso-

¹ Otenthal, Die päpstlichen Kanzleiregeln, 180. 1.

portba egyesítették, a mint ezt a bulla-regestákban találjuk, hol «litterae de absoluteione» cím alatt a felsorolt személyek száma ezeren felül van. A supplicatiók könyveiben ez aránylag nagyon ritkán fordul elő, a mennyiben azokba a supplicatiók azonnal elintézésük után, minden további rendezés nélkül, a hogy jöttek, lettek bevezetve.

A mi a supplicatiók tartalmát illeti, azt leginkább provisiók, beneficiumok adományozása, vagy a kérelmezőnek ezekben való megerősítése képezi. E mellett feles számmal fordulnak elő dispensatio, absolutio, hordozható oltár engedélyezésére stb. czélzó kérvények.

Formájukat illetőleg a supplicatiók kétfélék. A míg egyfelől a XIV. századig oly supplicatiók is fordulnak elő, melyek levél alakjában, czímzéssel és kelettel vannak ellátva, addig túlnyomó azok száma, melyek bizonyos formula szerint vannak kiállítva. E formula többé-kevésbé változó, ámbár egyes alkatrészei nem változnak. V. Márton pápa supplicatióiban leginkább a következő formula használatos: «Beatissime pater, supplicat S(anctitati) V(estrae) devotus vester orator N. N. dioecesis X., quatenus. (itt következik röviden a supplicatio tárgya) dignemini. Fiat. O. Datum.»¹ E formulán kívül előfordulnak még változatok is pl. «Exponit S. V.», vagy «Significat S. V.», ezután a tárgy megnevezése, utána «supplicat igitur, quatenus. . . dignemini.» Természetesen bajos egy bizonyos meghatározott formulát megállapítani, mert lehet mondani, a hány supplicatio, ugyanannyi forma.

A mi a ránk maradt supplicatiókat illeti, ezek két levéltárban maradtak fenn, u. m. a vatikáni levéltárban és a datariában. A vatikáni levéltárban a legelső pápa, kitől ily regesták fenmaradtak, VI. Kelemen, a megelőző pápáktól semmi sem maradt fenn. A vatikáni levéltárban őrzött régibb regesták következőkép oszlanak meg:²

VI. Kelementől van	22 kötet,
VI. Inczétől	12 >
V. Orbántól	10 >

¹ Római naptár szerint kiállítva,

² Azért mondom: régibb regesták, mert mint alább látni fogjuk, a vatikáni levéltárban újabban is deponáltak ily regestákat.

XI. Gergelytől	semmi,
VII. Kelemenről	32 kötet,
XIII. Benedektől	23 »

Összesen tehát 99 kötet. Az elősoroltakon kívül VII Kelemen supplicatióinak egy kötete, ámbátor csonka példány, a római Barberini könyvtárban őriztetik, míg IX. Bonifác egyik kötete az eichstädti királyi könyvtárban van. Több kötet a XIV. századból eddig nem ismeretes. V. Mártontól kezdve a supplicatio-regesták a dataria levéltárában voltak elhelyezve. Voltak, mondom mert jelenleg — pár hónap óta — ezek is a vatikáni levéltárba tétettek át, hol egy külön teremben a pápák évei szerint vannak felállítva. Számukat Denifle 6—7000-re teszi, egyedül V. Mártontól VI. Sándorig 1121-re. Fájdalom, talán egy pápa sincs, kinek idejéből teljes számmal maradtak fenn e regesták. Nagy részük bizony itt is elveszett. Érdekes azon körülmény, hogy némely elveszett supplicatio-kötetnek megvan a megfelelő bulla- vagy breve-regestakötete, vagy megfordítva.¹

Kutatásaim a regesták ez óriási tömegében V. Mártonéira terjedtek ki. Az eredményről alább lesz szó, itt még egy pár szót akarok szólni e regestaköteteknek külsejéről.

E regestakötetek mindegyike nagy folio-formatum, erős táblájú, sárgás papirba kötött kötet. Az anyag vastag írópapir, lapszámozása részint római, részint arab számokkal történt, némely kötetben mindkét számjeggyel. Mindegyik kötet átlag 200-350-400 lapot tartalmaz, s egy kötetben körülbelül 1000-2000 supplicatio van. Az írás meglehetősen egyforma, köröskörül a papiron széles margo van, melyen gyakran kanczelláriai jegyek, néhol pótlások találhatóak. A kötet külső alsó szélén van a signatura, melyet egy későbbkori kéz jegyzett rá, s mely a pápa nevét, az illető évet és a kötetszámot tünteti fel. pl. *I. Annus III. Mart. V.* Azonban kutatásaim folyamán meggyőződtem arról, hogy e jelzetek nem megbízhatók. Előfordul ugyanis, hogy V. Márton supplicatiói-

¹ A supplicatiókról többen értekeztek, így Ottenthal, Mittheilungen des Inst. für öst. Geschichtsforschung, I. 448. s köv.; Kehr, u. o. VIII. 84—102.; Werunsky, u. o. VI. 149. s köv.; Dekamp, u. o. IV. 525. s köv. inkább a pápai regestákról; Bresslau, Handbuch der Diplomatik és Denifle, Die Universitäten des Mittelalters és Archiv für Literatur u. Kirchengesch. des Mittelalters, II. kötet.

nak jeleztetnek olyanok, melyek tényleg vagy IV. Eugen, vagy III. Calixt pápa idejéből valók. Innen van az, hogy míg Denifle V. Márton supplicatióinak számát 185 kötetre teszi, tényleg csak 142 kötet mondható az övének. E körülmény konstatálását a jóváhagyási záradékban foglalt betű teszi tehetővé, mely, mint említve volt, a pápa keresztnevének kezdőbetűje s csak ritkán a pápát helyettesítő hivatalnoké, pl. a vicekancelláré.

Ez utóbbira nézve még egy megjegyzést kell tennem. Említve volt, hogy a benyújtott supplicatiók felett vagy maga a pápa, vagy pedig megbizottja, rendesen a vicekancellár határozott. Azon körülmény konstatálását, vajjon a pápa maga közvetlenül, vagy a vicekancellár útján gyakorolta-e a döntés jogát, maga a jóváhagyási záradék teszi lehetővé. Az utóbbi esetben ugyanis a jóváhagyást nem a «fiat» szó, hanem a «concessum» jelzi. Hogy mely ügyekben határozhatott a vicekancellár, az mindegyik pápánál változott. V. Márton kancelláriai szabályzatában egy erre vonatkozó paragraphus a következőkép szól: «Placet domino nostro, quod dominus vicecancellarius signare valeat et signet supplicationes novarum provisionum de quibuscunque beneficiis ecclesiasticis et officiis, dum tamen generaliter non sint reservata vel affecta; quod super inadvertentiam vel per circumventionem signaverit aliquid de praedictis, quod reservatum fuerit, per «concessum», quod littere nullo modo expediantur in cancellaria, alias littere non valeant».¹ Idővel ugyan több más ügyre is ki lőn terjesztve a vicekancellár hatásköre, de jóváhagyási formula gyanánt mindig a «concessum»-ot használta.

Ez általános megjegyzések után áttérhetek az V. Márton supplicatioiból nyert eredményre.

V. Márton idejéből tehát összesen 142 kötet maradt fenn, melyek évek szerint következőkép oszolnak meg:

Annus	I.	tomus	I, II, III, IV, V, VII/2, ² VIII, IX, X, XI.
	>	II.	> 1, III, IV, V/2, VI, VII, VIII, IX, X/2, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII.
	>	III.	> 1, II/2, IV, V/2, VI, VII, VIII, IX, X, XII/2, XV.

¹ Ottenthal, i. m. 208. l.

² Így jelzem azon köteteket, melyekből kettő maradt fenn.

Annus IV.	tomus	I, II, IV, V, VI, VIII, IX, X, XI, XII.
» V.	»	I, II, III, IV, V, VI, XI, XVII, XVIII.
» VI.	»	II, III, IV, V, VI, VIII, IX.
» VII.	»	I, II/2, III/2, IV, VII, VIII, IX.
» VIII.	»	I, II, III, IV/2, V, VI, VII, VIII, IX, X.
» IX.	»	I, II, III, IV, V, VI, VIII, IX, X, XIII.
» X.	»	1/2, II/2, III, IV/2, V/2, VII, VIII, X, XI, XII, XIII.
» XI.	»	I, III, IV, V, VII, VIII, IX, XI, XII, XIV.
» XII.	»	I, II, V, VI, VII, IX, XI, XII, XIII.
» XIII.	»	I, II, IV, VII, VIII, IX, X, XI.
» XIV.	»	I.

Elég jól konzervált kötetek ezek, egy párnak leszámításával, melyeket a nedvesség megrongált. Az igaz, hogy van köztük egy-kettő, melyek annyira szétmállottak, hogy azok átvizsgálása teljesen lehetetlen volt.

E supplicatiókat átvizsgálva, a Magyarországra vonatkozókat kivonatoltam, egynéhányat pedig egész terjedelmében lemásoltam. E regesták a «Monumenta Vaticana» részére készülvén, azoknak tartalmára e helyt bővebben nem terjeszkedem ki. Egyes regestákat a «Történelmi Tár» 1894. évfolyamában fogok közölni az általam készített bulla-kivonatokkal együtt. Itt csak összegezve tüntetem ki, hogy hány ily Magyarországra vonatkozó regesta van.

1417-ből van . . .	10 darab	1425-ből van . . .	17 darab
1418-ból » . . .	41 »	1426-ből » . . .	15 »
1419-ből » . . .	33 »	1427-ből » . . .	23 »
1420-ből » . . .	59 »	1428-ből » . . .	10 »
1421-ből » . . .	19 »	1429-ből » . . .	21 »
1422-ből » . . .	7 »	1430-ből » . . .	8 »
1423-ből » . . .	18 »	1431-ből » . . .	1 »
1424-ből » . . .	19 »		

összesen tehát . 301 darab.

Tartalmuk nagyrészt megegyezik azzal, a mit fentebb a supplicatiókról általánosságban mondtunk. Előfordulnak természetesen más fajtájúak is. Meglehetősen számmal találunk olyanokat, melyek az ú. n. «defectus lenitatis» esetére vonatkoznak, s melyek tartalma a kor erkölceire vet érdekes világot. Hogy mily jelentő-

séggel birnak e supplicatiók hazánk történetének egyes kérdéseire nézve, pl. a ius patronatus kérdésére, vagy teszem művelődés-történeti szempontból, az egyes egyházi javadalmak jövedelmére nézve stb., azt fölösleges fejtegetnem.

II.

Kutatásaim a vatikáni levéltárban azonban nem szorítkoztak kizárólag ezen supplicatiókra. Buvárlataim körébe vontam a XIV. század közepéről fenmaradt bulla-regestákat is, nemkülönben az 1378—1385-ig terjedő Instrumenta Miscellaneákat, és a XVII. század első feléből fenmaradt diplomatai jelentéseket: a Nuntiaturákat.

A mi ez utóbbiakat illeti, azok berendezése ismeretes. A nuntiusok által beküldött levelek, jelentések quartalakú kötetekbe vannak összekötve. Egy kötet néha 2—3 évet tartalmaz, hátlapján van a jelzet, pl. «Nunziatura di Germania» és a kötetszám. Ezekben az «Erdélyi Országgyűlési Emlékek» szerkesztőségének megbízásából a következő kérdéseket illetőleg tettem kutatásokat:

1. Bethlen 1627-iki sereg-összpontosítása Lengyelország határán. Báthory Gábor ünnepélyes utólagos temetése. Rákóczy György szerepe az előbbi eseményben.

2. 1629-ből Bethlen halálakor van-e szó Rákóczy jelöléséről és Brandenburgi Katalin áttéréséről?

3. Az 1636-iki Bethlen István-fele mozgalom, az 1639-iki párisi szövetekezési tervezet, mikor Bisterfeld Párisban volt. Bisterfeld svédországi útja, melyet Merbott név alatt tett meg.

4. Az 1644. és 45-iki háború.

E kérdéseket illetőleg az 1625—1650-ig terjedő nuntiaturákat mind átvizsgáltam. Az itt talált adatokat kijegyezve, a nevezett szerkesztőségnek beszolgáltattam. Azon remény, hogy I. Rákóczy Györgyre vonatkozólag bő adatokat találok, nem teljesült; a mit találtam, az Bethlen Gáborra vonatkozott, az említett kérdéseket illetőleg semmi sincs a jelentésekben.

Az Instrumenta Miscellanea nevezete alatt a vatikáni levéltár terminológiája mindazon hártya- vagy papir-okleveleket érti, melyek bekötve nincsenek, hanem 2—3 évi időszaktól nagy karton capsulákban őriztetnek, melyek kívülről az illető évszámmal vannak jelezve.

E csoportban az 1378-iki nagy egyházszakadást illetőleg kutattam, vajjon Magyarországnak a schismához való viszonyára, talállok-e ott új adatokat. A kutatásokra Noël Valoisnak a «Bibliothèque de l'école des chartes» 1892. évfolyamában megjelent cikke birt rá, melynek egy passusa remélni engedte, hogy ott különösen 1380-on túl, újabb adatok vannak hazánkra vonatkozólag. Azonban az 1378—85-ig terjedő időszakban csak 1378-ból találtam egy kis, hazánkra vonatkozó adatot. Az «Instructio cardinalium Avenionensium, data Egidio Bellamere, misso ad Clem. VII. noviter in pontificem electum» egyik pontja így hangzik: «Item mittat dominus noster ad imperatorem aliquem prelatum sibi fidelem et ad regem Ungarie». 1385-ön túl kutatásaimat nem terjesztettem ki.

A bulla-regestákból az 1342—1362. évekből fenmaradt köteteket vizsgáltam át, ugyan nem teljesen, mert az 1342—1352. évekből csak VI. Kelemen 137., 138., 144., 145. és 146. számú vatikáni regestáit vettem vizsgálat alá. VI. Kelemennek többi vatikáni, valamint 66 kötetet kitevő avignoni regestáit nem néztem át, még pedig azért, mert kutatásaimat VI. Incze regestáival kezdvén, VI. Kelemenéire már nem jutott időm.

VI. Incze pápától fenmaradt összesen 24 kötet vatikáni, 29 kötet avignoni regesta, és 13 kötet breve, eredeti fogalmazványban.

Nem terjeszkedhetem itt ki ezen regesta-kötetek külső és belső berendezésére. Ez túlhaladná jelen sorok keretét és nem is e helyre való. Csak egy pár szót akarok szólni a belső berendezésről az avignoni regestáknál és brevéknél.

A 29 kötet avignoni regesta kis folio formatumú, s átlag 400-600 lapra terjed. Erős pergament kötésűek, melyek hátán aranynyomásban van a jelzet: az év, kötetszám és a pápa neve. A kötet anyaga papír, az írás rosszabb, mint a vatikáni regestáké. Berendezésükre nézve csoportosítva vannak, t. i. rubrikák szerint, pl. «Litterae Innocentii papae VI. de praebendis vacaturis», s ezen cím alá néha 6—8 quinternio tartozik; utána jön egy másik osztály: «L. In. p. VI. de beneficiis vocaturis», «Litterae de curia», «Litterae de absolutione» stb. A kötet elején rendszeren egy index van, mely azonban gyakran csonka vagy egészen hiányzik, legtöbb esetben pedig nem megbízható. Az indexben a kötetben foglalt oklevelek szintén a fentebbi rubrikák szerint vannak regisztrálva.

A vatikáni regesták egy-kettő kivételével pergamentre vannak írva, s jobbára folio, egynéhányuk quart alakúak; kékeszöld vagy vöröses puha bőrbe vannak kötve, hátlapjukon aranynyomással az év, kötet-szám és a pápa neve olvasható. Beosztásukra nézve épp olyanok, mint a vatikáni regesták, csak hogy az írás sokkal szebb. Vonalozásnak nyoma mindegyiknél észlelhető, jobbszélükön az átlukasztás nyomaival. Az oklevelek csekély kivétellel, különösen az abszolutiók ügyében kiállítottaknál, teljes szöveggel vannak a regesta-kötetekbe bevezetve.

A mi a brevéket illeti, VI. Incze brevői 13 kötetet töltenek meg, a 244 A—244 N jelzetűeket. Ezek nagy, folio alakú kötetek melyekbe a brevék egymás alá és mellé vannak beragasztva. A brevéket ugyanis hosszabb-rövidebb kutyanyelvalakú papírosra írták s ezeket egymás mellé ragasztották. Egy lapon rendszeren két breve van egymás alá ragasztva, néha három, a milyen nagy épen a terjedelmük. Ha a kutyanyelv a folio formatumát túlhaladja, többnyire a fölösleges rész behajtásával segítettek magukon. A papír csak egyik felén van beírva, hátlapján rendszeren rövid tartalommal, néha datummal és kanczelláriai jeggyel ellátva, mely utóbbi rendszeren egy R betű. Lapszámozás nincsen, hanem a brevék maguk vannak számozva, arab számjegyekkel. A kötetek erős táblájú hártya-kötésbe vannak kötve, hátlapon alul az új levéltári jelzettel, fent pedig a tintával írt, meglehetősen elhalványodott régibb jelzettel: «Innoc. VI. Archet. epist.» kötetszámmal. A papírlapok egymáshoz illesztésében a chronologiai rend nincsen betartva, sőt gyakran találhatók más pápától, pl. V. Orbántól brevék VI. Incze brevői között.

Az általam kivonatolt brevék tartalma általában, tán egynéhány kivételével, a politikai történetre vet világót. Mind e regestákból nyert kivonatokat a «Történelmi Tár» 1894. évfolyamában fogom közölni, itt csak azok számáról adok kimutatást.

VI. Kelemen: Vatikáni regesták, 5 kötet. . . . 86 darab.

VI. Incze: Vatikáni reg., 24 kötet, 220—244. sz. 79 »

VI. Incze: Avignoni regesták, 29 kötet . . . 197 »

VI. Incze: Archetypa Epistolarum, 13 kötet . 139 »

Azonfelül átnéztem még a VI. Orbán pápától fenmaradt három kötet vatikáni regestát, melyekben azonban csak öt Magyarországra vonatkozó darabot találtam.

III.

A ki csak megfordult Róma nyilvános és magánkönyvtáiraiban, tudja, mily nagy kincset rejtenek ezek magukban, s Magyarország története részére aránylag mily kevésbé van e kincs még átkutatva. Nem kerülheti ki senkinek figyelmét azon körülmény, hogy némely magánkönyvtár bizonyos kérdéseket illetőleg gazdagabbnak mondható magánál a Vatikánál. Így pl. a Barberini könyvtár Bethlen Gábor idejébeli nuntiaturákban gazdagabb, mint a vatikáni levéltár. Ennek oka azon körülményben rejlik, hogy VIII. Orbán pápa idejében, ki maga is a Barberini családból származott, unokaöcscse, Barberini Péter bibornok állott az államügyek élén, s így a hozzá intézett iratok nagyrészt a család levéltárába mentek át

A római könyvtárakban kutatva, jöllehet határozott czélom az 1378-iki egyházzsakadás történetére vonatkozó anyag átvizsgálása volt, első törekvésem mégis arra irányult, hogy a magyar történetre vonatkozó anyagot összegyűjtsem. Az eredményt alább veszi a szives olvasó. Igaz, hogy ezen jegyzék korántsem teljes, és minden bizonynyal nem egy helyen kiegészítésre is szorul, de az idő rövidsége nem engedte, hogy minden oldalra kiterjeszkedő jegyzéket állíthassak össze. De legalább felvilágosítást, útmutatást ad e jegyzék későbbi kutatóknak, hogy mely korszakból mit hol keressenek.

Az egyes könyvtárak a következők:

1. Biblioteca Barberini.

A Barberini palota jobboldali tornyában van elhelyezve Úgy a nyomtatott könyvekről, mint a kéziratokról külön czimjegyzéke van. Az utóbbi czédula-rendszer szerint van készítve, és tán a legpontosabb Róma valamennyi könyvtárainak hasonló jegyzékei között. A Magyarországot érdeklő kéziratok a következők:

Cod. XXXV. 58. Diarium Pauli Alabonis. 1582—1589.

Codd. XXXV. 59. XXXII. 239. Ugyanaz. 1589—1605.

Cod. XXXV. 60. Ugyanaz. 1599. aug. 15—1612. okt. 29.

Cod. XXXV. 61. Ugyanaz. 1612. okt. 31—1622. máj. 2.

Cod. XXXV. 63. Ugyanaz. 1622. máj. 4—1637. decz. 31.

Cod. LXIII. 43. Aldobrandini levelei a velencei nuntiushoz.
1600. január 1 – decz. 12.

Codd. LXIII. 56., LXIII. 52. XXX. 65. Hasonló leveleket tartalmaznak.

Cod. XXXII. 203. Legatio cardinalis Dietrichstein in Hungaria.
1611. okt. – 1631. január.

Cod. LVIII. 6. Relazione dei successi particolari dell' incontro fatto dall' Taddeo Barberini alla m^{ta} della regina d'Ungaria in Loreto, Ancona. 1631.

Cod. LX. 28. (13–14. l.) Instructio Cervia részére, erdélyi ügyekben. 1594.

Cod. LVII. 57. (153. l.) Erdély állapotára vonatkozó dolgok.

Cod. LVII. 78. Relazione del nunzio di Praga a Leone XI.

Cod. LXII. 55. A prágai nuntius jelentése Borromeihez.

Cod. XLIV. 147. (87. és 91. l.) Canzone sopra l'assedio di Vienna.

Cod. LXVII. 45. (1–6. l.) Francesco Barberini a bécsi nuntiushoz. 1642.

Cod. LXIX. 50. Ugyanaz. 1632. szept. 30 – decz. 30.

Cod. LXX. 65. Ugyanaz.

Cod. LXX. 46. Caraffa Bécsből Francesco Barberinihez.
1625–1626.

Cod. LXX. 47. Ugyanaz. 1627–1628.

Cod. XXXII. 103. Legatio cardinalis S. Caeciliae ad regnum Hungariae. 1630. július 15.

Cod. XXXV. 96. De rebus Hungaricis. V. Pál pápa idejében.

Cod. XXXIV. 53. Propositiones regis in Hungaria. 1634.

Cod. LVI. 98. Magyarországi háborúra vonatkozó jelentés.
1597.

Cod. LVI. 33. Instructio a VIII. Kelemen által Erdélybe küldött Angosciola részére.

Cod. LVI. 125. VIII. Kelemen instructiója az Erdélybe küldött Madruccio, Cervia és Angosciola részére.

Cod. LX. 28. Instructio Cervia részére, erdélyi ügyekben.
1594.

Cod. LVI. 98. (437–441. l.) Erdély VIII. Kelemen idejében.

Cod. LVIII. 41. (4–6. l.) Discorso sopra il mandar gente in Ungheria 1595. V. ö. erre nézve: Cod. LVII. 81. (14–20. l.)

Cod. LVIII. 33. (76. l.) Magyarországi püspökökre vonatkozó iratok.

Cod. LX. 51. III. Ferdinánd és Magyarország.

Codd. XXIX. 40., XXIX. 84., XXX. 20., XXX. 132., XXXI. 75. Levelek VIII. Orbán pápától 1623—1628.

Cod. LVII. 141. (210—212. l.) VIII. Kelemen instructiója az Erdélybe küldött Angosciola részére

Cod. XXXIII. 149. Legatio cardinalis Pazman ad Urbanum VIII.

Codd. LXX. 29., LXX. 30., LXX. 31., LVI. 146., LVI. 76., LVII. 45. Nuntiusok jelentései, nagyjából 1626—1630. évekből; Bethlen Gábor történetére nagyszámú adatot tartalmaznak.

2. *Biblioteca Borghese.*

E könyvtárnak historiai kéziratai XIII. Leo pápa által megvásároltatva, jelenleg a vatikáni levéltárban vannak elhelyezve s újonnan rendeztetnek. Az alább közölt jegyzék még a régi signatura szerint van felvéve.

Borghese, serie I.

30. Magyarországi és török dolgok a XVI. század végéről.

39, 40. (148. l.) Lengyelország történetéhez Báthory Gábor halála után.

42. Conclavei irományok. 1376—1590.

48. (109. l.) Háború Magyarországon 1597.

145—147. Guerra contro il Turco. 1570—72.

219. Jelentés Törökország felől V. Pál alatt.

262. Török elleni háborúra tervek.

290—302. Török háborúk. 1570—1594.

579. Relatiók Németországból. 1628.

698. (79. l.) Frangipani levelei Ferdinánd főherceghez. 1603.

753. Törököket és Magyarországot illető dolgok. 1619—1622.

758. Magyar, olasz stb. ügyekre vonatkozó iratok a XVII. századból.

918. Gráci nuntiusi iratok (a sarzenai püspöktől). 1609—1610. másolatok.

919. A gráci nuntiushoz az adriai püspöktől. 1605—1609.

920. A prágai nuntiushoz a melfi püspöktől. 1611.

923. Ugyanaz.

937. A prágai nuntiushoz a melfi püspöktől. 1613—14.

945. Prágai nuntiatura. 1616.

947. Ugyanaz. 1617.

973. (13. l.) Magyarország Seraphino Borghesehez. 1617.
(19. l.) Ugyanaz. 1618. (26., 28., 30., 36., 43. l.) Nuntiusi iratok
Gráczból és Bécsből.

Borghese, serie II.

7. 1618-iki török háborúra vonatkozó levelek.

20. Varia, XVI—XVII. század; jobbára a török háborúkra
vonatkozó iratok.

189—216. Grácsi nuntiusi jelentések: 1605. (195—196. sz.);
1606. (193., 194., 208.); 1607. (u. o. és 197—199.); 1608. (189.,
190., 193., 194.); 1609. (192.); 1611. (213.); 1612. (201.); 1613.
(212); 1614. (197—199., 202., 212.); 1615. (211.); 1616. (207.,
215., 216.); 1617. (193., 194., 200.); 1618. (214.); 1619. (209.,
210.); 1620. (191., 203. sz.).

217—228. Lengyel nuntiusi jelentések. 1608—20.

229. Grácsi nuntiusi jelentések. 1616.

240. Ugyanaz. 1619.

332—335. Utasítások a grácsi nuntius számára: 1613. (333.,
334. sz.); 1614—20. (332. sz.); 1616. (335. sz.).

339—341. Utasítások a prágai nuntiusokhoz: 1614. (341.);
1618. (340.); 1620. (339.).

475. Utasítások a lengyel nuntiushoz. 1595. Erdélyre is
vonatkoznak.

Borghese, serie III.

6. Különféle levelek. 1560—1610.

11^{cd}. (9. l.) Lengyel és magyar dolgok. 1573., 1576.

22^{ab}. Levelek.

30². Avignoni levelek. 1605—1608.

33. Lettere d'Aldobrandini a diversi cardinali in Germania,
Ungheria etc. 1593—1604.

39. Lettere diverse. Nunziatura di Graz. 1596.

48^a. Levelezés a grácsi nuntiusal. 1602.

48., 49., 52^a. Grácsi és kölni nuntiusi jelentések. 1592—94.,
1600.

- 49^c. A gráci, prágai és velencei nuntiusok levelezése. 1604.
 51^a. Ugyanaz. 1603.
 52^{ab}. Gráci nuntiusi jelentések. 1592—1594.
 53. Erdélyi nuntiusi jelentések. 1596.
 53¹. Prágai nuntiusi jelentések. 1602.
 66^b. Lengyelországra, Erdélyre és Oláhországra vonatkozó dolgok. 1593—1600.
 66^{ca}. Ugyanaz. 1593.
 67^a. Ugyanaz, VIII. Kelemen előtti időből.
 68^{cd}. Nunziatura di Praga e Graz.
 69^a. Magyarországi háborúkról szóló levelek. 1602—3.
 84^d. Levelek Magyarországról a Szt-Györgyről címzett bibor-nokhoz. 1594.
 85^d, 87^c, 87^d, 87^e. Nunziatura di Praga. 1599—1600. és 1602—1604.
 88^{ab}. Uszkókok. 1599—1600.
 88^d. Nunziatura di Praga. 1602.
 92^a, 92^b. Nunziatura di Graz. 1596—1605.
 93^a. Török háború. 1594—1601.
 93^{b1—b2}. Nunziatura di Prag. 1601—1604.
 93^c. Ugyanaz. 1598.
 98^{ab}. A gráci nuntiushoz 1599—1603.
 110^{b—g}. Török háború 1595.
 111^c. Nunziatura di Graz. 1601—1602.
 113^{a—c}. Nunziatura di Graz. 1599., 1603.
 113^{b—d}. Török háború. 1598—1600.
 124^b. Báthory Zsigmondra vonatkozó iratok. 1592.
 Borghese, serie IV.
 47. (111. l.) Nuntiusi jelentés Prágából. 1605. decz. 17.
 238. Nunziatura di Graz. 1600—1605.
 270. Frangipani levelei Ferdinánd főherceghez. 1609.

3. *Biblioteca Angelica.*

Casanat. XVI. 22. Lettera che descrive il misero stato de' cattolici in Ungheria.

4. *Biblioteca Chigi.*¹

Cod. J. VII. 262. Magyar-, Lengyelországról és egyéb államokról.

Cod. L. III. 56., 57. Registro delle lettere in tempo d'Urbano VIII. a diversi nunzii.

5. *Biblioteca Corsini.*

A Neri Corsini bibornok által alapított könyvtár egyike a leggazdagabbaknak Rómában. Nyolcz nagy teremben van elhelyezve. Nemcsak kéziratai, hanem a nyomtatott művek is rengeteg értéket képviselnek. A kéziratokról több kötetre terjedő, alfabetikus sorrendben tartott kataloggussal bír. 1884-ben a palota a képtár- és könyvtárral együtt az olasz állam birtokába ment át, jelenleg a R. Accademia dei Lincei, az olasz tudományos akadémia székel benne.

Cod. 293. (1. l.) Guerra fatta 1683. contro i Turchi; (155. l.) Presa di Cassovia e prigiona del Tekeli; (175. l.) Presa di Strigonia; (232. l.) Presa di Buda.

Cod. 468. [38. A. 21.] (49. l.) Instructio Doria magyarországi pápai biztos részére, 1594. Instructio Mario Farnese részére, kit VIII. Kelemen Eger elveszte után a császárhoz küldött.

Cod. 492. [39. A. 4.] Németországi, cseh, magyar stb. püspökségekre vonatkozó iratok a XVIII. század elejéről.

Cod. 510. [33. G. 13.] Magyarországra vonatkozó iratok.

Cod. 677. (287. l.) Gravamina regni Hungariae. (72. l.) Propositio super rebellibus Hungariae, facta pro electoribus imperii 1623. 7. Januarii Regensburgii. (253. l.) Soldo della fanteria tedescha in Ungheria. (263. l.) Levél a császárhoz a magyarországi háborúról. (268. l.) Nota della gente promessa al imperatore per la guerra d'Ungheria. 1595. február 28.

Cod. 677. [35. B. 6.] (248., 256. l.) Magyarországi háború Mátyás alatt. (253. l.) A magyarországi német katonaság zsoldjáról. (259. l.) A pápai segítség a törökök elleni háborúban. (263. l.) Rosburn beszéde a császárhoz a Magyarországon 1604-ben viselendő háború

¹ E könyvtárban magam nem voltam. A közölt két adatot az osztrák történelmi intézetnek köszönöm. XVI. és XVII. századból való mindkettő.

fölött. (436. l.) Bocskay Lőcséhez. Kassa, 1604. október. (268. l.) A török ellen megigért segédcapatokról. 1595. (305—308., 319—322.) Magyar országgyűlés 1622-ben. (319. l.) Propositiones imperiales statutibus Hungariae factae. 1622. (338. l.) Magyarországi vallási ügyekről szóló jelentés.

6. *Biblioteca Vallicelliana.*

E könyvtárt Nerei Szt.-Fülöp alapította; előbb az oratorianusok kolostoráé volt, jelenleg a Società Romana di Storia Patria birtokában van.

Cod. N. 31. (64. l.) De Hungaria vexata a Turcis. V. ö. Dudik: Iter Romanorum, 21. l. 38. sz.

Cod. N. 16. (45. l.). De Jaurinensi insula 45. V. ö. u. o. 43. sz.

Codd. N. 16., N. 34., N. 35. Varia de Transilvania. U. o. 24. l. 81. sz.

Cod. K. 11. (313. l.) Acta quaedam legati Gentilis in Hungaria 1308.

Cod. O. 26. (147. l.) De bello Hungarico gesto adversos Turcas a Leopoldo I. imperatore cum notitia felicitis successus armorum catholicorum et liberationis Viennae anno 1683.

Cod. N. 35 (347—363. l.) Elogia Joannis incliti regis Poloniae, supremi imperatoris exercitus Christianorum adversos Turcas, et liberatio Budae, Viennae et aliarum urbinum Hungariae et Austriae anno 1683.

Cod. J. 57. (55. l.) Báthory István levele 1572. decz. 28. (56. l.) Forgács levele. (121. l.) Báthoryé 1575. febr. 20. (143. l.) Ugyanaz 1575. nov. 6.

Cod. N. 33. (166. l.) Instructio data commissario apostolico misso ad exercitum contra Turcas in Hungaria. XVI. század vége. (216. l.) Instructio pro Amaltheo Attilio profecturo ad principem Transylvaniae jussu Clementis VIII. edita. Továbbá adatok Báthory András bibornokról.

Cod. N. 34. (364., 367., 434. l.) Epistola Joannis Zamoiski ductoris generalis exercitus regni Poloniae ad Malaspinam nuntium apostolicum scripta anno 1595, qua declarat se nullum didisse consilium card. Battorio invadendi Valachiam.

Cod. N. 35. (230. l.) Notitia historica Michaelis vaivodae de

statura et habitu cardinalis Andreae Battori, quo tempore ipsum fudit cum exercitu et interfecit in Valachia.

Cod. N. 16. De Battoriis principibus Transilvaniae multa.

IV.

Bolognai kutatásaim irányát a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága körvonalozta számomra, a Thaly Kálmán által felfedezett Marsigli Alajos-féle levéltárnak magyar történelmi szempontból való átkutatását téve feladatommá.

A magyarországi török háborúk alatt a XVII. században egy idegen származású férfiú vonja magára figyelmünket. Mint katona, mint tudós és gyűjtő egyaránt megérdemli e figyelmet Marsigli Alajos gróf, ki Bolognában, 1658 július 10-én született. Az osztrák hadseregbe lépve, mint mérnökkari ezredes vett részt a magyarországi hadjáratokban. 1683-ban tatár fogságba esett, de onnan kiváltatott, s Magyarország egy részét beutazva tért vissza Bécsbe. Pár évvel később részt vett Buda és Nándorfehérvár ostromában. Buda bevételkor a fővezértől közreműködésének jutalmául Mátyás király könyvtárának maradványait kérte. A karloviczi békekötés után ismét Magyarországon találjuk, most már mint tábornokot és az oszágos határ megállapítására kiküldött bizottság elnökét. A spanyol örökösödési háború elején a bécsi kormány Breisach várába rendelte. A francziák körülzárolták e várat, s parancsnoka, Arco gróf rövid ostromzár után feladta azt, noha Marsigli ez ellen erélyesen tiltakozott. Arco gróf és Marsigli ez eljárásért hadi törvényszék elé állították, mely Arcot halálra ítélte, s az ítélet rajta végre is hajtatott. Marsigli a hadsereg kötelékéből kitöröltetett, tisztj jelvényeit a hóhér verpadon letépte, kardját pedig a feje fölött ketté törte.

Marsigli ezen eset után Bolognába vonult vissza, hol elvonultan a tudományoknak élt és Magyarországról nagy művet írt, mely «Danubius Pannonico-Mysicus» czim alatt 1726-ban jelent meg. Azonban a rajta elkövetett méltatlanságért más nemzet részéről nyert fényes elégtételt.

Ismeretes, hogy Vendôme herczeg francia marsall 1706-ban egy tervvel lépett fel, melynek czélja volt Rákóczi küzdelmét francia részről támogatni. Tudjuk, hogy Rákóczi már előbb ki-

küldte báró Vojnovicsot Horvát- és Dalmátországba, hogy ez országokat pártjára vonja. Vojnovics és a velencei francia követ munkája volt valószínűleg az osztrákok által fölfedezett és elfojtott 1706-iki gradiskai összeesküvés is, mely ha sikerül, Vendôme a tervezett segílyt szárazföldön indíthatja útnak. Miután azonban az összeesküvés meghiúsult, a tengeren kellett az expeditiót megkísérteni. Vendôme a francia csapatok fővezérévé a magyarországi viszonyokkal ismerős Marsigli grófot szemelte ki, kit Vaudemont herceg 1706 elején Milanoba hívott, s ott XIV. Lajos nevében a tiszti karddal feldíszítette; február hóban Marsigli, ki ekkor francia tábornoki rangot kapott, Párisba utazott, hol a király kihallgatáson fogadta.

A francia hajók márczius vége felé megjelentek Trieszt, Fiume, Buccari és más partvidéki városoknál, kikémlendők a vidéket és a lakosság hangulatát. Marsigli nevével a második czirkálásnál, áprilisban találkozunk. Tudjuk, hogy a francia segíly ügye ennyiben maradt, több kísérlet nem történt Rákóczi segílyezésére a dalmát partvidéken keresztül. Marsigli visszatért Bolognába, hol később tudományos intézet alakult, mely az ő nevét viselte. Ő maga tudományos dolgokkal foglalkozott; «Danubius» című munkáját elkészítve, Károly császárnak ajánlotta, s a császár ezt 1726-ban saját költségén adta ki, ily módon szolgáltatva elégtelt Marsiglinak a rajta osztrák részről elkövetett bántalmakért. Marsigli 1730-ban halt meg; sírja a bolognai S. Domenico templomban van, hol nagyszerű márványemlék örökíti meg emlékét.¹

Marsigli irodalmi munkásságát e helyt nem méltathatom. Főmunkája a többször említett Danubius, mely Magyarország leírását tartalmazza, s ebben nemcsak hazánk földjére, hanem az itt található római régiségekre is kiterjeszkedik. Szenvedélyes gyűjtő létere, a hol megfordult, mindenütt kutatott s jegyzett. Hazánkat több ízben utazta be s természeti viszonyairól, ethnographiájáról stb. beható jegyzeteket tett, melyek ma is becsesel bírnak.

Marsigli grófnak családja fiágon még a mult században kihalt.

¹ Marsigli életrajzát megírta Fantuzzi, Memoria della vita del general co. L. F. Marsigli stb. Bologna, 1770. Fantuzzi felhasználta a Marsiglitól fenmaradt kézirati anyagot is. Magyarban Beliczay Jónás írt róla a M. Tud. Akadémia történetud. értekezéseinek IX. kötetében.

A leányág a Bevilacqua hercegi családban virágzik, melynek jelenleg egy férfi- és két nőtagja él.¹

A Marsigli család birtokai és levéltára a Bevilacqua hercegi családra szállottak. Levéltára két részre oszlott: az egyik rész a család birtokába ment át, míg a másik részt, mely a Marsigli gróf által munkáihoz gyűjtött anyagot s az általa tett jegyzeteket stb. tartalmazza, a nevét viselő intézet örökölte, s annak megszünte után a bolognai egyetem könyvtárába kebeleztetett be, hol egy külön, a Marsigli nevet viselő gyűjteményt képez.

A bolognai egyetem könyvtárában őrzött Marsigli-iratok már régóta ismereteseek voltak, s már évekkel ezelőtt Szilády Áron is kutatott bennök; a Bevilacqua család birtokában lévő levéltárról ellenben nemcsak hogy mi, hanem még az olaszok maguk sem bírtak tudomással. Az első, ki e levéltár nyomára jött s abba be is jutott, a Rákóczi-kor alapos ismerője, Thaly Kálmán volt, kinek indítványára a M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága e sorok íróját bízta meg a levéltár átkutatásával.

Maga a levéltár tartalmát tekintve, három részre osztható. Az első rész magában foglalja azon irományokat, melyek a Marsigli-féle bolognai intézetre vonatkoznak. A második rész családi jellegű, és a családra, a család birtokaira, egyes családi ügyekre stb. vonatkozó okmányokat tartalmazza. Ez a rész, illetve osztály keletkezése a múlt század első évtizedeibe esik, de már olyan időszakba, midőn Marsigli Alajos gróf magyarországi szereplését már befelyezte volt. Végre a harmadik részt Marsigli Alajos gróf levelezése, jobban mondva annak töredéke teszi.

A levéltár e három része közül csak az utolsót kutathattam át, miután az első két rész átvizsgálását a család határozottan megtagadta, azzal okolván meg e tilalmat, hogy a családra vonatkozó iratokat bolygatni nem engedi meg, az intézetre vonatkozó iratok esetleges közzététele pedig a családot még a kormánylyal is conflictusba bonyolíthatná. Különbben mindkét osztályról majdnem minden kétséget kizárólag lehet állítani, hogy azok Magyarországra vonatkozó anyagot egyáltalán nem is tartalmaznak.

Tekintve Marsigli Alajosnak fentebb említett szereplését Magyarországon, azon reménnyel kecsegtethettük magunkat, hogy

¹ A család most a Bevilacqua-Vincenzi nevet viseli.

ott nagyérdékű, hazánk történetére fontos adatokat találhatunk. Különösen, — s ezekre irányult a kutatásban figyelmünk első sorban, — Marsigli naplóját Budavár ostromáról, levelezését II. Rákóczi Ferencz megsegítése ügyében Vendôme és Vaudemont herczeggel, levelezését gróf Caprara Aeneas tábornokkal, Rákóczi ügynökének br. Vojnovicsnak jelentéseit stb. reméltük itt fölfedezhetni, de ezen remény, fájdalom, nem teljesült.

A mi a Bevilacqua levéltár harmadik részét, a levelezéseket illeti, ezt átvizsgálván, a következőket jelenthetem róla. Az összes correspondentia, mely itt található, 10 bustában van elhelyezve, melyek mindegyike 1—3 fasciculust tartalmaz. E levelek általánosságban a következő részekbe oszthatók: *a*) Marsigli levelei testvéreihez és egyes barátaihoz, *b*) az utóbbiak levelei Marsiglihoz vagy testvéreihez, *c*) Marsigli Alajos levelei, melyeket Európa majdnem minden államában élő ágenseihez intézett, s melyekben velők könyvek, proczellánárúk stb. beszerzéséről értekezik, *d*) az akkoriban élő európai tudósoknak Marsiglihoz intézett levelei; ez utóbbiak két bustát töltenek meg, s egykoron érdekes adatokat fognak nyújtani íróik életrajzához.

Magyarországra vonatkozó anyagot csak az *a*) és *b*) alatt említettek között találtam, és pedig a következő signaturák alatt: busta I. fasc. A. B²; busta II/2. fasc. B, B³. Megjegyzem, hogy e jelzésekkel Malagola Károly állami levéltárnok látta el az illető csomagokat, eredetileg sem ezek, sem a többiek nem bírtak jelzéssel. A kort illetőleg a legkorábbi datum az összes levelek között 1683., a legkésőbbi 1725/6. Az általam készített 28 másolat között melyek nagyobb része úgy készült, hogy csak a Magyarországot érintő és érdeklő helyek vannak bemásolva, a legkorábbi 1684-ből, a legkésőbbi 1718-ból való, azonfelül van még két datum nélküli. Nagyobb terjedelmű irat ezek között csak egy van, Marsigliának 1684. május 17-én kelt emlékirata, melyet a császárhoz intézett, s melyben fogságáról, s kiszabadulása után Magyarországon tett utazásáról szól. Magyarországgal különben alig foglalkozik egy-két levélben bővebben vagy kizárólag, legtöbbször csak érinti. Szorosan véve nem vonatkoznak Magyarországra azon levelek, melyeket Marsigli 1705 és 1706-ban részint testvéreihez, részint egyes barátaihoz intézett, s melyekben a párisi udvarnál történt fogadtatásáról és Vendôme és Vaudemont herczeggel folytatott tárgya-

lásairól tesz említést. Ezeket szintén lemásoltam, mert bár Magyarországra nem tartalmazznak új, vagy különösen érdekes adatokat, de már máshonnet ismert adatok megerősítésére szolgálnak.

Az általam készített másolatok évek szerint következőleg oszlanak meg: 1684-ből 3, 1693-ból 2, 1694-ből 2, 1701 és 1702-ből 1—1, 1704-ből 4, 1705-ből 7, 1706-ból 5 és 1718-ból 1, azonkívül két kelet nélküli okmány. E másolatokat a M. Tud. Akadémia történeti bizottságának szolgáltatam át. A mi az eredményt illeti, az sem minőségileg, sem mennyiségileg nem elégitett ki. Mert mindabból, mit e levéltárban található reméltünk, a levéltárban semmi sincs, legfőlebb némi csekély értékű vonatkozások, és így ezen levéltárban tett kutatásom eredménye meglehetősen soványnak mondható.

V.

Bolognában lévén, nem mulaszthattam el az egyetemi könyvtárban lévő Marsigli-iratokat átnézni, noha nem sok eredménnyel kecsegtettem magamat, tudván, hogy az itt lévő iratokat már Szilády Áron is átkutatta annak idején. Említettem már, hogy a Marsigli-iratok nagy része, leginkább a munkáihoz tett jegyzetek és más efféle iratok, az egyetemi könyvtár birtokába mentek át. Mindezen iratokból kijegyeztem azt, mi történeti szempontból Magyarországra vonatkozik. E jegyzéket alább közlöm. A mint belőle látható, a Marsigli-iratok legnagyobb része csupa tervezet, tervrajz, memorandum stb., melyeket Marsigli részint a császárhoz, részint a lothringeni herceghez, a badeni örgrófhhoz stb. intézett, s melyekben egyes várak, erődök megerősítéséről szól. Mindezen iratok már ismeretesek, legalább nagy részökben; hogy mi ezen tömegben az ismeretlen, annak konstatálására az idő rövidege, de főképp a szükséges segédeszközök hiánya miatt nem vállalkozhattam. Két vaskos kötetben vannak azon iratok, melyek az országos határnak 1699—1700-ban történt megállapítására vonatkoznak, mely alkalommal Marsigli a bizottság elnöki tisztét viselte. Végre megemlítem azon csomagokat, melyek a hg. Odescalchi család magyarországi letelepedésére, birtokaira vonatkoznak, továbbá a levelezéseket tartalmazó csomagokat. Ez utóbbiak kiegészítik a Bevilacqua levéltárban levő correspondentiát, noha még így is nagy hézag marad betöltetlen. E levelezésekből lemásoltam gróf

Caprara Aeneásnak 1695/6-ban Marsiglihoz intézett leveleit, számra, kilenczet, melyek az akkoriban Dél-Magyarországon működő császári csapatok dislocatiójáról, a Tiszán vert hidakról stb. szólnak. E másolatok az Akadémia történelmi bizottságánál vannak. Lemásoltam azonfelül több erdélyi főúr, mint Mikes, Nalácz, Bethlen, Bánffy, Apor stb. Marsiglihez 1700,01-ben intézett leveleit, körülbelül húszat, melyek azonban országos érdekű dolgot nem tartalmaznak, hanem leginkább csak személyes ügyekben irattak.

A Magyarországra vonatkozó iratokról a könyvtár külön, kimerítő katalogussal bír, maguk az iratok a kéziratok között külön osztályt képeznek, s mint a jegyzékből látható, kettős signaturával vannak ellátva, melyek közül az első a specialis katalogus (Indice Marsigliano) sorszámát, a második a codex általános jelzését tünteti fel.

Mars. 50. (Cod. 15.) La popolazione di Transilvania composta di varie nazioni e diverse lingue, religioni usi e vestiti.

Mars. 65. (Cod. 16.) Acta executionis pacis Carlowicensis, inter utrumque imperium Cesareum et Ottomanicum.

Mars. 60. (Cod. 19.) Acta executionis pacis Carlowicensis ad Clementem XI. P. M. seu Epitome historicum regni Hungariae.

Mars. 58^e 111. (Cod. 5.) Piante di fortezze, fossi, assedi, ponti, accampamenti, battaglie, proposizioni e progetti da esso fatti all' imperatore Leopoldo I. ò di ordine suo, nelle guerre di Ungaria, e dell' impero, e particolarmente per fortificare Belgrado, e l'isole del Danubio.

Mars. 13-19-42. (Cod. 24.) Raccolta di 122 mappe di osservazioni militari, ed erudite fatte da esso per i limite de' due imperii, che si stendono per la vera Ungaria, e per i regni adiacenti.

Mars. 26, 58. (Cod. 8.) Belgrád és az orsovai Duna-szigetre vonatkozó térképek és rajzok.

Mars. 114. (Cod. 27.) Térképek. Incluse una mappa fatta a mano della Dalmazia, che l'ambasciatore Veneto presentò al congresso di Carlowitz, sopra della quale fu commesso ad esso Marsigli, tanto degli ambasciatori Cesareo, che Polacco di fare il progetto dei limiti, giacche in alcuni di quei luoghi contrastati da Turchi era stato il detto conte Marsigli, durante la sua schiavità.

Mars. 38. (Cod. 28.) Térképek Magyarországról, Erdélyről és a többi tartományokról. Továbbá: Tavola genealogica del primo

ingresso degli Unni sotto Attila nelle Pannonie, és Tavola genealogica del secondo ingresso degli Unni, nelle Pannonie sotto la condotta dei sette duci di quella nazione, che cambio il nome di Pannonia die quello d'Ungheria, stabilendo del loro sangue il primo rè Stefano, che fù santo, e questa continua fino a Carlo VI. imp. Tavola genealogica dei principi di Transilvania.

Mars. 88. (Cod. 38.) Carte geographiche, manufatte, e queste sono di quel tratto del fiume Savo, che è da Zagrabia fino a Metrovitz, aggiunto del catalogo de monti del Sirmio. Indice e la mappa del fiume Marusio da Deva fino al di lui conflusso nel Tibisco, sopra Seghedino, che pure fù fatta per il gran libro dei limiti. La mappa del fiume Marca, che sorre per la Moravia, la separa dall' Ungheria, e fù fatta in occasione che si trattava di fortificare detto fiume contro i ribelli d'Ungheria.

Mars. 7-13-19. (Cod. 39.) A határokra vonatkozó térképek.

Mars. 116. (Cod. 30.) Különféle Erdélyre, a határokra stb. vonatkozó térképek.

Mars. 7-13-19. (Cod. 41.) Mappae geographicae itineris limitanei.

Mars. 115. (Cod. 42.) Ugyancsak a határokra vonatkozó térképek.

Mars. 7-13-19-20. (Cod. 47.) Mappae geographicae, puae ad limites Hungaricas iuxta pacem Carlowiciensem stabiliendas inservient.

Mars. 7-13-19-20. (Cod. 48-49.) Ugyanoly tárgyú térképek. Regio Transdanubiana.

Ugyanaz. (Cod. 50.) Ugyanoly tárgyú térképek. Regio Cisdanubiana.

Mars. 4. (Cod. 53.) Különböző iratok, köztük :

a) Relatione del conte Marsili a s. maestà cesarea della sua spedizione per la difesa del fiume Raab nil 1683 con tutti quei progetti e lettere di proposte e risposte, che occorsero. (109. l.)

b) Progetto originale del conte Marsili per fortificare il fiume Rab, dove sono annessi gli ordini a lui dati, e le lettere da esso scritte e ricevute sopra questo affare originalmente. (145. l.)

c) Lettera del conte Marsili al duca di Lorena, in cui gli dà

notizia di Buda, secondo l'osservazione, che ne fece, quando vi passo schiavo. Scritta da Venezia, 22. Aprile 1644. (213. l.)

d) Disegni, piante e scritture per li due assedi di Buda. (223—303. l.)

e) Supplica al papa per li schiavi fatti nelle guerre d'Ungheria. (254. l.)

f) Lettera del conte Marsili al principe d. Gascone de Medici, nella quale gli dà raggaglio della causa, per la quale infelicemente riusu il primo assedio di Buda. (304. l.)

g) Lettera del conte Marsigli al marchese di Baden per la fortificazione di Strigonia e Visegrad. Scritta di Visegrad 12. Maggio 1685. (460. l.)

h) Levelek Rabattától. (556—572. l.)

i) Scrittura del conte Marsigli al duca di Lorena per la fortezza di Rab. (586. l.)

k) Sorpresa di Alba-Reale col disegno di detta piazza, e con lettere originali del card. Bonvisi, scritte al conte Marsili sopra questo affare nel 1686. (592. l.)

l) Proposizione fatta all' imperatore per riparare Buda. (627. l.)

m) Specificazione del numero de' guastatori e materiali necessarii alla questa riparazione di Buda. (637. l.)

n) Ricordi per la reedificazione di Buda. (644. l.)

o) Relazione della presa di Neüheüsel. (647. l.)

p) Situazione di Giavarino. (662. l.)

q) Scritture del conte Marsili al duca di Lorena per la fortificazione di Strigonia. (695. l.)

r) Memoria di quello, che si hà da fare per la difesa di Gran. (698. l.)

s) Detaglio della gente, artigleria, e di altri strumenti, che si potrebbero dare per la difesa di Gran. (702. l.)

Mars. 5. (Cod. 54.) Különféle iratok és relatiók. Az Odescalchi család szeremi birtokaira vonatkozó irományok, továbbá egyes jelentések és memorandumok 1690 körül az aldunai ügyekről a császárhoz, a lothringeni herceghez stb. Ehhez való térképek és rajzok.

Mars. 6. (Cod. 55.) A karloviczi békére vonatkozó iratok.

Mars. 9. (Cod. 57.) Külömböző iratok:

a) Fragmento dell' importanza di Belgrado e per la sua situazione. (44. l.)

- b) Probabile et morale tertium expediens ac moderamen super statum Apaffy, et Transylvaniae circa Apaffyum. (142. l.)
- c) Péterváradra vonatkozó rajzok. (163—169. l.)
- d) Bajcsára vonatkozó rajzok. (170. l.)
- e) Belgrád térképe. (300—301. l.)
- f) A Duna-Tisza Títel körüli részének térképe. (362. l.)
- g) Memorie per l'assedio di Temiswar. (390. l.)
- h) Memorie per gli edifici, che erano de Turchi in Buda. (400. l.)
- i) Relazione dell' assedio di Vienna, fedelmente tradotta dall' idioma Turca in Italiana dal conte Marsili. (407. l.)
- Mars. 10. (Cod. 58.) A karloviczi békére vonatkozó iratok.
- Mars. 11. (Cod. 59.) A határigazításokra vonatkozó iratok. Regio Cis- et Transdanubiana.
- Ugyanaz. (Cod. 61.) Térképek az előbbi iratokhoz.
- Mars. 14. (Cod. 62.) A karloviczi béke végrehajtását illető iratok.
- Mars. 15. (Cod. 63.) Szlavonia és Horvátország közti határok eligazítására vonatkozó iratok.
- Mars. 16. (Cod. 64.) A dunántúli és Erdély közti határok eligazítására vonatkozó iratok, illetve levelek 1700 és 1701-ből.
- Mars. 17. (Cod. 65.) A temesvári, belgrádi és boszniai basáknak és Ibrahim effendinek Marsiglihoz intézett levelei.
- Mars. 18. (Cod. 66.) Diaria geographica in itinere limitaneo.
- Mars. 22. (Cod. 67.) Marsigli relatiói a császárhoz a dunántúli határokról, 1699. ápril 14—december 29-ig.
- Mars. 23-24. (Cod. 68.) Hasonló relatiók 1700. jan. 18—aug. 29.
- Mars. 25. (Cod. 69.) Ugyanazok 1700. okt. 9—1701. márcz. 14.
- Mars. 24. (Cod. 70.) Miscellanea per la commissione dei confini 1699—1700.
- Mars. 41. (Cod. 77.) Levelek.
- Mars. 41. (Cod. 78.) Levelek.
- Mars. 32-33. (Cod. 79.) Levelek.
- Mars. 70., 31-32., 98. (Cod. 80.) Levelek.
- Mars. 122. (Codd. 81., 82.); Mars. 48. (Codd. 83., 84.) Levelek. Mátyás könyvtárára vonatkozó iratok.
- Mars. 21. (Cod. 103.) a) Documenta rerum Croaticarum et

Transylvanicarum. A horvát-szlavon részekre, az ottani családokra sat. vonatkozó iratok. Hasonlók Erdélyre is, pl. az erdélyi fejedelmekről: Effigie diseguate a penna di tutti i principi di Transilvania, num. 18 dall' anno 1522—1697.

b) Davidis Rozsnyai Constantinopoli interpretis res tragicæ gestæ in plagis orientalibus, occidentalibus, meridionalibus, septentrionalibus Ferdinandi I. imperatoris et sultani Baiezed usque ad Leopoldum I. et Mehemed II. anno 1674. turcice scriptæ, deinde in Latinum conversæ.

Mars. 66. (Cod. 106.) Estratto di cose recendite per la casa d'Austria la maggior parte in lingua Tedesca. Vi sono alcuni diplomi et alcuni trattati fatti con i principi di Transilvania in lingua Latina.

Mars. 28. (Cod. 113.) Levelek. 1688-1699.

Mars. 29. (Cod. 114—115.) Levelek. 1699-1700.

Mars. 46. (Cod. 116.) Lexicon Latinum, Wallachicum, Hungaricum. Töredék.

Ugyanaz. (Cod. 117.) Jegyzetek az Acta executionis pacis Carlowicensis cz. munka historiai bevezetéséhez.

E gyűjteményből két darabot, úgymint a *Cod. 15.* jelzetű, *Le popolazione di Transilvania* című kéziratot, és a *Cod. 57. b)* alatti darabját: *Probabile et morale tertium* stb. az Akadémia történelmi bizottsága számára lemásoltattam. Kiváló figyelmet érdemel ezek közül különösen az első kézirat, mely Erdély lakosságának viseletét ismerteti Marsigli által festett aquarell-rajzokban, és mint ethnografiai és costume-tani forrásmunka, egyike a legérdekesebb műveknek a maga nemében. A nagy ívrétű papír kézirat 40 számozatlan levelet foglal magában. Teljes címét fentebb közöltem; az ezt követő tartalomjegyzék a mű anyagának Erdély lakosai szerint való csoportosítását tünteti fel, a következő sorrendben: Nationi in Transilvania: Ungara, Saxona, Wallacca, Greca, Armena,¹ Anabaptista (!), Zingara. Minden egyes csoportot rövid tájékoztató jegyzet előz meg az egyes népek nyelv, vallás, foglalkozás és viselet szerint való osztályozásáról. E jegyzetek oly érdekesek, hogy jónak látom egész terjedelmükben ide igtatni:

1. Distintione della lingua, religione, impieghi e vestiti praticati dalla nazione Ungara, che popola gran parte della Transilvania.

Questa si divide in	Ungara vera, che abita le parti inferiori della Trans ^{ia} ; Ungara Sicula, che abita le parti susse della Trans ^{ia} detta Siculia.	{ Ambe di lingua	Ungara diversi- ficandosi nell accento ed in alcune parole Scite conservan- dosi tuttavia dalli Siculi.	{ Ambe di reli- gione	catto- lica, Calvi- nista, Ariana.	{ Ambe im- pieghi	mili- tari, poli- tici, iudi- tarij,	{ per li quali questa governa e comanda a tutte l'altre nazioni.	{ Ambe di vestiti per	omini d'ogni stato, done d'ogni stato,	{ della forma, che mostrano le sequenti figure.

2. Distintione (*stb. mint az elöbbinél*) dalla natione Saxona, che popola gran parte della Transilvania.

Questa si divide in	civile, perché abita le piu belle città della Transia, non adme- tendo altra natione, che messe si stabilischi;	{ Ambe di lingua }	Tedesca con duro accento	{ Ambe di religi- one }	{ Lute- rana. }	{ Ambe d'im- pieghi }	arte- fici,	assidui nel lavoro.	{ Ambe di vestiti per }	omini d'ogni stato,
							rusticana, perche abita si vilagi d'alcuni distret- ti asseguati ad essa col nome di sede.	e piu barbarismi.		trafici, avari nel guadagno,

della
forma che
mostrano
le
sequenti
figure.

3. Distintione *stb.* della nazione Valacca, che popola gran parte della Transylvania.

Questa non ha altra divisi- one, che di	suddita anzi schiava però gloriosa	} Con lingua	propria Valacca da questa chiamata Romag- nesta, non essendo	} Con reli- gione	} Greci riu- niati	} Conim- pieghi	rusti- cani,	Abitando per lo più nell alpi, che cingono la Transia, dove le schie servono non meno alli molti Armeni, che malvagita loro.	} Con vestiti	omini d'ogni stato,	} della forma, che mostrano le sose- quenti figure.
	del nome tuttavia di Romana colla parola corrotta di Romegni (<i>Igy</i>).		che un Ladino ed Italiano corotto, come altrove ne parlero				asasi- neschi.	donne d'ogni stato,			

4. Distintione *stb.* dalla natione Greca advena, che contribuisse a popolare la Transylvania.

<p>Questa non ha alcuna divi- sione.</p>	<p>Nattiva per lo fini dell 'Acaia ed</p>	<p>Greca,</p>	<p>nella sola treva- tura di</p>	<p>Hanno uno particolare compagnia governata da loro, che elegono il giudice.</p>	<p>omo,</p>	<p>della forma, che mostrano le sequenti figure.</p>
	<p>Di lingua</p>	<p>Reli gione</p>	<p>Graeca sisma- tica.</p>	<p>Im pieghi</p>	<p>vestiti per</p>	

5. Distintione *stb.* della nazione anabatista, che fu qualche piccola parte della Transylvania.

Questa non ha alcuna divisi- one.	Dal principe Ragozzi fu della Germania	Di lingua	Tedesca meno corotta,	Reli- gione	Im- pieghi	nel arte figu- lina,	con le quali vivono ed anche lavorano con molta politia.	Vestito per	omo,	della forma, che mostrano le sose- quenti figure.
									condotta in Trans ^{ia} e colocata a Vinz.	

6. Distintione *stb.* della nazione Zingara, che contribuisce a qualche parte di popolazione della Transilvania.

Questa non ha alcuna divisione.	Abita in piccole casucie	Di lingua	Valacca la piu parte	Religione	scismatica Greca.	Impieghi	raccogliere nell'arena d'alcui	Con vestiti per	omo,
	nelli subur- bii dalle città.		ed alcuni Saxona.						fiumi oro, fare il foco.

della forma, che mostrano le sequenti figure.

Dr. Aldásy Antalot.

Ezek képezik a feliratokat a népek szerint csoportosított képek egyes csoportjaihoz, melyek az illető népfaj férfi és női viseleteit kissé kezdetleges, de hűnek látszó aquarell-képekben őrizték meg számunkra.

Ez aquarellek nem maradtak meg teljes számmal napjainkig. A legszebb képeket, köztük azokat, melyek a magyar főuri és nemzeti viseleteket ábrázolták, barbár kezek kimetszették a kéziratból; néhány kép meg is rongálódott az idők folyamán. A megmaradtak közül 7 kép a magyarok, 16 a szászok és 2 az anabaptisták viseleteit ábrázolja; ezek feliratait a következőkben közlöm:

Magyarok: 1. Parochus secularis catholicus. 2. Franciscanus Transylvanicus. 3. Pastor Calvinianus. 4. Studiosus Calvinisticus. 5. Miles Siculicus. 6. Siculus Csikiensis. 7. Foemina Siculica Csikiensis.

Szászok: 8. Pastor Saxonicus stolatus, in templo officium peragens. 9. Studiosus Saxonicus. 10. Pastor Saxonicus. 11. Pastor Saxonicus in Barcia i. e. in districtu Coronensi. 12. Saxo praecipuus. 13. Iuvenis Saxonicus. 14. Saxo artifex seu communis. 15. Foemina principalis Saxonica. 16. Virgo Saxonica. 17. Foemina Saxonica Coronensis. 18. Saxona Bistriciensis. 19. Foemina Saxonico-Claudiopolitana. 20. Saxona principalis pallata. 21. Puella Saxonica orphana. 22. Foemina communis Saxonica. 23. Puella servilis sive famula Saxonica.

Anabaptisták: 24. Anabaptista Transylvanicus. 25. Foemina Anabaptistica.

Az oláhokat, görögöket, örményeket és cigányokat ábrázoló képek teljesen hiányzanak, az örményekről a bevezető jegyzetek is. A megmaradt képeket az akadémia mind lemásoltatta, a sikerült hasonmásokat Thaly Kálmán mutatta be a II. osztály 1893. október 9-iki ülésén s előadásáról az Akadémiai Értesítő egyik legközelebbi füzeté hoz bő kivonatot, mely e sorok íróját felmenti a képek bővebb ismertetése alól.

VI.

Az Albornoz bibornok által alapított spanyol kollégium könyvtára volt a harmadik gyűjtemény, melyet Bolognában átvizsgáltam. E könyvtárra az Anjou-korszak legalaposabb ismerője, Pór Antal hívta fel figyelmemet.

Ismeretes, hogy mily összeköttetésben állott Albornoz bíbornok Nagy Lajossal, tudjuk, hogy a szentszék Bernabo Viscontival 1360 körül háborúba keveredett Bologna birtoka körül. Albornoz, ki már 1353—1357-ig, s másodszer 1358-tól kezdve működött mint legatus Olaszországban, mint a pápai hadak fővezére vezette a harcot Visconti ellen. Ennek sikerei komoly veszélybe sodorták a curiát, mely hiába keresett a külhatalmagnál segílyt. A legnagyobb veszélyben, midőn már Bologna is majdnem Visconti kezébe került, 1360. szeptember közepén híre terjedt, hogy Lajos magyar király engedve VI. Incze pápa kéréseinek, egy nagyobb csapatot küld a pápai hadak segítségére. Szeptember 30-án meg is érkeztek a magyarok, számra körülbelül 7000-en, s Visconti kényszerítve volt Bologna alól visszavonulni. De a helyzet ezen javulása csak rövid ideig tartott; Visconti nemsokára újabb előnyöket vívott ki Albornoz hadai fölött, ki végre, hogy nagyobb segílyt eszközöljön ki, 1361. márczius havában Magyarországra utazott, de üres kézzel tért vissza.¹

Rövidre foglalva, ezek főbb vonásokban az érintkezések Albornoz és Nagy Lajos között. A mi az általa alapított kollégiumot illeti, a következőket jegyzem meg.

A *Collegium Hispanorum s. Clementis* bolognai intézetet Albornoz bibornok 1364-ben végrendeletileg alapította, ez intézetet téve egész vagyona örökösévé. Az alapító intentiója szerint a kollégiumban 24 szegény spanyol egyetemi hallgató és két pap, kik a kollégium mellé épített Szt.-Kelemenről címzett templomban foglaltoskodtak, nyert teljes ellátást. Az építést 1365-ben kezdték meg. XI. Gergely és VI. Sándor a sienai és az alcalai kollégiumot ennek mintájára szervezték. A cuençai püspök által 1375-ben reformált kollégium 1538-ban új satutumokat nyert, melyek a scolarisok

¹ Albornoz viszonyát Nagy Lajoshoz l. Pór Antalnál: Nagy Lajos, 337. s köv. ll. Életrajzát újabban megírta Wurm: Cardinal Albornoz. Paderborn, 1892.

számát 30-ban állapították meg. Csak spanyolok nyerhettek felvételt, kik közül három aragoniai, egy portugalliai, a többi castiliai volt, köztük 8 theologus, 4 orvos és 18 jurista. A felvételi kor a 21. év volt, s egynek jövedelme évi 50 arany forintnál többet nem tehetett. Szervezete megfelelt az egyetemének; a kollégium élén egy rektor, egy háznagy, négy consiliarius és ugyanannyi syndicus állott, kiket a kollégium tagjai kebelükből választottak. Protectoruk egy spanyol bibornok, vagy a sabinai bibornok-püspök volt.¹ Az alapítvány jelenleg is fennáll és Spanyolország tulajdonát képezi.

A kollégium könyvtára három részből áll. 1. A tulajdonképeni könyvtár, mely szép számmal tartalmaz kéziratokat is, de ezek majdnem kizárólag theologiai tractatusokat foglalnak magukban. Van ugyan több történelmi kézirat is, de ezek a spanyol-mór történetre vonatkoznak. 2. A kollégium levéltára, mely a kollégiumra vonatkozó iratokat, okmányokat tartalmazza, de egészben véve újabb keletű. 3. Az Archivum Albornosianum, melyről az alábbiakban lesz szó.

A spanyol kollégiumban újabb időkben Gregorovius és Werunsky kutattak. Gregorovius nem talált benne céljaira vonatkozólag semmit,² Werunsky ellenben két fasciculust talált, melyeknek tartalmából IV. Károly történetéhez többet felhasznál.

E sorok írója az Archivum Albornosianumban 9 kötet oklevelet talált, melyek Albornoz bibornoknak felsőolaszországi működésére vonatkozólag tartalmazznak anyagot, u. m. pápai bullákat, szerződésleveleket, notariális okmányokat stb. E kötetek mindegyike 30—40 számozott oklevelet tartalmaz 2—4 évi időközből. Az oklevelek a kötetekbe elválaszthatlanul vannak beillesztve oly módon, hogy mindegyik előtt egy fehér lap van beragasztva, mely az utána következő oklevél datumát és rövid regestáját tartalmazza. A kötés erős fatábla, ívrét-alakú s mindegyiket két vas-kapocs tartja össze. A könyvtár e részéhez létezik egy már régebben szerkesztett index, mely az egyes oklevelek regestáját tartalmazza. Magyarországra vonatkozólag csak egy okmányt találtam, és ez VI. Ince pápának 1360. augusztus 6-án kelt bullája, melyben Albornoz bibornokot felhatalmazza, hogy a szentszék megvédésére

¹ Wurm, i. m. 235—237. l.

² Geschichte der Stadt Rom. VI. 413. l.

Nagy Lajossal vagy annak meghatalmazottjaival tárgyalást kezdhessen. Egy másik, 1360. október 6-án kelt notarialis okmány csak annyiban vonatkozik Magyarországra, hogy benne megneveztetik Pál freisingi püspök, Nagy Lajos olaszországi követe, ki a freisingi egyház részére nagyobb összeg pénzt vesz kölcsön Albornoz bíbornoktól. Végre az indexben említés tételik egy harmadik okmányról is, mely 1366. október 29-én kelt, s melyben «Angli Hungarique duces» megígérik Albornoz bíbornoknak, hogy egy évig a legatiójához tartozó területet békében hagyják, és ezen idő alatt «contra Romanae ecclesiae populos» fegyvert nem ragadnak. Ez okmány az index jelzése szerint a VI. kötetben a 6. szám alatt keresendő, de a jelzett helyen nincs meg, s egyáltalában sehol sem akadtam reá, jöllehet ismételve kutattam utána.

*

Első olaszországi utamról a fentebbiekben számoltam be. Midőn e soraim napvilágot látnak, másod ízben van alkalmam Olaszország könyv- és levéltáraiban kutathatni. Reményilem, hogy a tisztelt szerkesztő úr engedelmével nemsokára második utam eredményéről is tudósíthatom e folyóirat olvasóit.

A BOROSZLÓI LEVÉLTÁRI LELET MAGYAR VONATKOZÁSAI.

SCHÖNHERR GYULÁTÓL.

Ismeretes mindenki előtt, a ki a külföld tudományos eseményeit figyelemmel szokta kísérni, micsoda meglepetésben részesítette az ódon boroszlói tanácsház a lefolyt tíz év alatt a történettudósokat. 1883-ban padlásán a fedél javításával foglalkozó munkások jelentékeny irathalmazra bukkantak, melyek XV—XVI. századi városi iratokat, levelezéseket tartalmaztak s majdnem ezer darabbal gyarapíták a városi levéltár anyagát. A levéltár kevés tagból álló személyzete jóformán még be sem fejezte az iratok rendszeres, alapos feldolgozását, midőn 1892-ben, a villamos világitás vezetékeinek lerakása alkalmából, az újból megbolygatott